

*Műhely*

**Interjú Klaniczay Gáborral.  
Michel Foucault és a magyar történetírás  
(Készítette: Törő László Dávid)<sup>1</sup>**

Michel Foucault magyar recepciója ma már meglehetősen széleskörű, filozófusok (Kelemen János, Sutyák Tibor), történészek (Klaniczay Gábor, Gyáni Gábor, Lafferton Emese, Takács Ádám), szociológusok (például Hadas Miklós), irodalomtudósok (többek között Angyalosi Gergely) egyaránt reflektáltak Foucault-ra és elméleteire. Kisantal Tamás értékelése szerint azonban a történészek egyfajta hideg távolságtartással kezelik Foucault-t, míg a filozófia, az irodalomtudomány képviselői sokkal fogékonyabbnak bizonyultak. Kutatásom középpontjában a történelmi recepció áll, és kiemelten foglalkozom Klaniczay Gábor munkásságának vonatkozó elemeivel. Klaniczay ugyanis a magyar történelmi Foucault-recepció egyik legjelentősebb alakja; nemcsak kritikákat írt Foucault munkáiról, segédkezett műveinek magyarra fordításában, de történelmi kutatásaiban, a „gyakorlatban” is kamatoztatta annak elméleti munkásságát. Az interjúban elhangzik, hogy milyen kapcsolat áll fenn Foucault életműve és Klaniczay „ellenkultúrája” között, a konkrét kutatásokban hol mutatható ki a francia filozófus hatása, és milyen eredményeket hoztak ezek a kutatások más vallástörténészek (Székely György, Mályusz Elemér) munkáihoz képest.

Klaniczay Gáborral már korábban is készült interjú. Az egyikben Foucault-ról általánosságban esik szó, a másikban pedig arról beszél, hogy milyen inspirációk, hatások következtében lett történész, és hogyan értékeli a magyar történetírás

---

<sup>1</sup> A *Történelmi Tanulmányok* általában nem szokott közölni történészekkel készített interjút. A műfaj azonban újabban meglehetősen elterjedt a historiográfiai irodalomban, s amint az a szerkesztői előszóból kiderül, a historiográfiai munkacsoport tevékenységének szerves részét képezi ezek készítése. Törő László Dávid Klaniczay Gáborral készült interjúja ezért kapott helyet e kötetben. A történelmi interjúkhoz például: DOMANSKA, Ewa: *Encounters: philosophy of history after postmodernism*. Charlottesville and London, Univ. Press of Virginia, 1998. (A szerkesztő megjegyzése.)

rendszer váltás utáni helyzetét.<sup>2</sup> Jelen interjúban konkrétan a magyar Foucault-recepcióra kérdezek rá, mivel történelmi munkásságának a francia gondolkodó hatásával kapcsolatba hozható részleteire voltam kíváncsi.<sup>3</sup>

**Törő László Dávid:** *Milyennek találja a hazai Foucault-recepciót? Mi lehet az oka annak, hogy más a történészek, filozófusok és irodalmárok viszonyulása a francia gondolkodóhoz? Mintha a történészek kevesebbet foglalkoznának vele.*

**Klaniczay Gábor:** Egyetértek azzal, hogy kevesebbet foglalkoztak vele a történészek. Hogy ennek mi az oka, arról talán azt lehetne mondani, hogy a történészek között kevesebben kötődnek annyira a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek nyugati nagy elméleteihez, mint a filozófusok vagy a szociológusok környékén. Tehát ott jobban bejött ez a hatás. Másrészt, a történészek nem elsősorban elmélettel foglalkoznak vagy nem ez a feladatuk, hanem a történelmi források felkutatása és értelmezése. A történettudományon belül van egy olyan fajta szemlélet, amelyik inkább egy elméletileg végiggondolt hipotézis jegyében nyúl a forrásokhoz és próbálja azokat értelmezni, a társadalomtudományos szempontokat jobban érvényesíteni; és van egy másik, amelyik azt mondja, hogy csak magukat a forrásokat kell nézni, azokat közvetlenül megismerni, ismertetni, megtalálni, és bármiféle elmélet valamilyen módon csak elviszi a történész figyelmét arról, amit konkrétan elemezni kell. Ez a belső vita a történészek között kapcsolatban van a kérdéssel, és segít választ adni. Végül soron azt lehet mondani, hogy azok a történészek foglalkoztak Foucault-val, vagy azok vetették a szemüket erre is, akik amúgy is érzékenyek voltak az elméletek iránt, és ez nem a nagy többség volt itt Magyarországon. Még ehhez hozzá lehet tenni azt, hogy ez a kutatott tematikával is kapcsolatos. Ha nagyjából „belőjük”, hogy milyen témákkal foglalkozott Foucault, ami hatni tudott vagy hathatott volna a magyar történettudományra, akkor ezek közül a legjelentősebb az elmebetegség története, a klinikák és az egész kórházi intézményrendszer kialakulása.

---

<sup>2</sup> Klaniczay Gábor: Michel Foucault és a történetírás. Magyar Lettre Internationale, 30, 1998 őszi, 13-16.; Klaniczay Gábor: „A történelemben az ember valahogy az élet teljességével foglalkozik”, interjú Klaniczay Gáborral (Takács Erzsébet és Lajtai László). Sic Itur ad Astra, 9 1999/2-4, 3-18.

<sup>3</sup> Az interjú 2011. augusztus 29-én készült Budapesten Klaniczay Gábor dolgozószobájában (a CEU épületében). A felvett beszélgetés írásban rögzített, nyers változatát a szerző leellenőrizte, javította, ezért csak a legalapvetőbb nyelvi változtatások lettek elvégezve a szerkesztés során: bekezdésbe tördelés; a központozás, helyesírás ellenőrzése; a névelő-, kötőszó- és határozórag-használat pontosítása. A szögletes zárójelbe illesztett néhány kiegészítés az olvasószerkesztő betoldása. A közölt interjú minazonáltal megtartja eredeti, élőszóra emlékeztető sajátosságait, kötetlenebb jellegét.

Nincsen Magyarországon olyan történész, aki ezzel a tematikával foglalkozott volna. Egyvalakit tudok csak mondani, akinek a munkái nem jelentek még meg, Lafferton Emesét (1–2 cikke jelent meg, egy ideig ő szerkesztette a *Replikát*, majd a CEU-n csinált egy szakdolgozatot, feldolgozta a 19. század végi, 20. század eleji magyar pszichiátia történetét). Ő például jól használta Foucault-t, és az nagy hatással is volt rá. A történészek közül inkább Gyáni Gábor mondhatom, aki sokban hasznosította és használta Foucault-t. Én is próbálkoztam ugyanezzel, de tényleg kevesen foglalkoztak a történészek közül Foucault-val. Azt hiszem, hogy kevesen voltak egyáltalán, akik elméleti, történeti antropológiai módszerrel nézték volna a hasonló kérdéseket. Ha hozzávesszük mindehhez a börtöntörténetet és az ezzel kapcsolatos hatalomelméletet, itt még nagyobb hiányosságot lehet megállapítani a magyar történészek között. A 19–20. század történetéről a nyugati történetírás egy csomó feladatot határozott meg Foucault nyomán; azt lehet mondani, hogy ő vetett, és azután mások arattak. Rengeteg mindenben talált egy csomó új, megoldandó, megválaszolandó kérdést, problémát, a börtönnel, devianciával [kapcsolatban], a hatalom működésében, annak az intézményes háttérében, ami ott megihlette ott a történettudósokat, illetve kiadták szakdolgozati témáknak és csináltatták. Ehhez hasonló dolog Magyarországon nem történt meg.

**TLD:** *A második kérdésem az lett volna, bár erre részben válaszolt, hogy a magyarhoz képest milyen az európai Foucault-recepció? Nyilván sokkal bővebb.*

**KG:** Igen, tényleg sokkal bővebb. Hozzátennék még egy harmadik dolgot a tematikához, amiben Foucault szintén sokakat inspirált: ez a tudás archeológiája, a dokumentum-emlékmű („*document-monument*”). Ezzel kapcsolatban meg kell említeni Foucault-nak azt a megközelítését is, amely nagy, korokat meghatározó gondolkodásmódokat, episzteméket próbál meg kijelölni. És ebben a cselekvő embereknek a lehetőségeit meglehetősen szűkre szabottnak látja, és inkább magukat az alapstruktúrákat javasolja vizsgálni. Ez megint csak egy olyan gondolat, amely valahogy nem talált válaszra itt, illetve amennyiben válaszra talált, csupán hűsz, harminc évvel később: ugyanis a mikrotörténelem a „*document-monument*” felvetéshez hasonló premisszákból indul ki. És egy-két mikrotörténeti elemzés született is Magyarországon. A mikrotörténelemről nem mondhatjuk, hogy ne talált volna meghallgató fülekre, az inkább „bejött”, mint Foucault elméletei.

**TLD:** *Őn hogyan jutott el a foucault-i életműig? Hogyan, milyen körülmények között ismerkedett meg annak munkáival?*

**KG:** Erre két válasz van. Az egyik válaszban el kell mondanom, hogyan ismertem meg a munkáit, a másokban pedig azt, hogy volt szerencsém személyesen megismerni őt. Ez teljesen véletlenszerű, bár talán mégsem véletlen történet. Inkább a munkáival kezdem, mert az volt előbb. Nekem Foucault-t olvasni a hetvenes években megvilágosodás volt, és azt hiszem, ezzel nem vagyok egyedül. A hetvenes évek elejére, '68 után leáldozott a „nagy elméletek” kora, és nagyon sokan a marxizusból vagy annak a reformváltozatából kiseretve nagy filozófiai magyarázatok helyett ilyen közép szintű elméleteket kerestek, melyek az élet egy-egy területét jól megmagyarázzák. És Foucault '68 utáni munkái egyrészt ezt is adták: a hatalom magyarázatát, de olyan értelmezést is adtak, melynek volt egy jelentős történeti, kultúrtörténeti háttere. Nekem, mint történésznek ez sokat jelentett. Az is tetszett, hogy ugyanakkor mindenből az akkoriban elfogadott általánosításokkal egyenesen szembemenő, olykor meghökkenítő új összefüggéseket hozott ki. Lehet, hogy ez itt most közhelyszerűen hangzik, de akkor nekem ez igazi felismerés volt. Mondok egy példát: a *börtön-könyv* bevezetése megpróbál a hatalomról egy olyan képet adni, amelyben bemutatja azt, hogy a hatalmat nem felülről csinálják, hanem az benne van az emberi viszonyrendszerben; hogy nem lehet „megdönteni”, mert minél jobban támadja az ember, annál jobban részt vesz annak működési mechanizmusában. A hatalom ereje abban áll, hogy a testet, az egyes emberek testét veszi célba, és próbálja meg vagy büntetni, vagy fegyelmezni. És erre az egészre olyan intézményrendszer épült ki a történelem folyamán, amelynek a genealógiáját meg lehet ismerni. Lehet látni, hogy honnan ered, és lehet látni, hogy hogyan működik. Ezt olvasni a hetvenes években, a „*hatvannyolcas*” diákmozgalmak bukása után olyan volt, mint amikor az ember szeméről lehull a hályog, és megérteni véli, hogy melyek azok a hatalmi mechanizmusok, amikre valóban oda kell (kellett volna) figyelni.

Erre gondoltam, amikor azt mondtam, hogy [Foucault] új feladatot jelölt ki többek között a történeti vizsgálódás számára is: például az iskola-kaszárnya-kórház-börtön kontinuum kutatását, amit elemez a *Felügyelet és büntetés*-ben. Ez egy olyan típusú gondolkör volt, amely az embereket egyrészt tudatossá tette, [megértették] hogy milyen viszonyok hálózzák be az életüket; másrészt feldühítette, mert ezek ellen föl kellett valahogy lázadni; harmadrészt pontos feladatot adott, mert megmutatta, hogy mi az, ami átszövi az életet és tönkretesz egy bizonyos szempontból, vagy legalábbis korlátozó keretek közé szorítja. Ez egy fiatal kutató számára, mint amilyen akkor voltam ('74-ben végeztem, és utána Párizsban is voltam kint egy pár hónapot) fellelkesítő és izgalmas élmény volt.

Emlékszem hogy Párizsban meg is próbáltam bejutni egy Foucault-szeminariumra. A *Collège de France*-ban tartott előadást, de nem lehetett bejutni, mert hatalmas tömegek voltak ott. Aztán Foucault kijött, és elég gorombán elkergette a tömeget: „hagyjanak engem békén”, megtelt a terem, ennyi. Szóval nem volt nagyon barátságos. De ettől függetlenül továbbra is az ő könyvei voltak a kedvenc olvasmányaim. Azt is tudni kell, hogy az ember hogyan jut el egy ilyen mű olvasásához. Vannak olyan kultúrák, ahol ezek a bizonyos – ahogy a franciák nevezik – „mandarinok”, vagy „maître penseur”-ök<sup>4</sup> tényleg lázba hozzák az embert. Amikor 1974-ben és 1976-ban kinn voltam Párizsban, és ott fellelkesített egy-két ilyen nagyság, Foucault volt az, aki a leginkább lenyűgözött, mert volt valami abban, amit mondott, ami teljesen száraz, logikus, szenttelen volt, de ugyanakkor mindig, minden pillanatban új és robbanékony. Foucault-val való megismerkedésem azt jelentette tehát, hogy elolvastam a *börtön-könyvet*, aztán akkor jelent meg a *Szexualitás története, (La volonté de savoir)*,<sup>5</sup> ami azt továbbmagyarázta, ezután visszafelé haladva az életműben elolvastam az *Őrületség történetét* és más korábbi írásait. Szóval, ahogyan az ember felfedez magának valakit. Mindez az én kutatási témámmal áttételesen, de kapcsolatban volt. Én akkoriban a középkori eretnekség történetével foglalkoztam egy sor esettanulmány kapcsán, a Toulouse városában élő kathar eretnekekkel, de ezt azután egyre jobban általánosítani próbáltam, és az volt az ambícióm, hogy a középkori kereszténységet, mint ahogy akkor neveztem, egyféle „zárt ideológiai rendszer”-ként próbáljam bemutatni. Akkoriban persze a kortárs analógia lebegett a szemem előtt, az, ahogy a szocialista kultúrát megtapasztaltam, tehát egy olyan kulturális-világnézeti rendszer, amelyben az emberek gondolkodását hatalmi mechanizmusokkal próbálják keretek közé kényszeríteni. És amikor ezen a rendszeren belül mindenféle mozgásokat kezdeményeznek az emberek, nem veszik észre, hogy tulajdonképpen csak egy nagyobb képletnek a részei. Ez volt, ami nekem akkoriban felderengett, és ami miatt Foucault érdekelni kezdett, és ami a saját dolgaimban is érdekes lehetett. De ez nem volt túl közeli dolog, mert sem örültekkel, sem a börtönnel nem foglalkoztam; de a hatalom működése, a hatalom különböző célpontjai, a marginális csoportok – ezek érdekelték.

---

<sup>4</sup> Francia kifejezés. Olyan tanítómestert, mentort jelöl, akitől nem csak tényanyagot, de gondolkodásmódot is meg lehet tanulni. A hatvannyolccal szembeforduló „új filozófus” André Glucksmann nevezte így a meghatározó hatvanas évekbeli gondolkodókat 1977-ben megjelent könyvében. (Klaniczay Gábor kiegészítése)

<sup>5</sup> A tudás akarása. Lásd a bibliográfiában.

Most pedig a személyes megismerkedésről. Ismertem egy-két olyan embert, aki ismerte Michel Foucault-t. Egy valóságos udvartartás volt Foucault körül, ez egy külön műsor volt, amiben nem volt részem, mert ez az egész a homoszexualitással volt átszöve, és az azzal kapcsolatos felszabadító mozgalommal, ez nem érdekelt (én nem vagyok az), de ettől függetlenül nagyon érdekelt maga az intellektuális atmoszféra. És akkor egy ismerős elvitt hozzám, csak hogy vele beszélgessek. Ez a találkozás azért szerveződött, mert Foucault írni akart valamit a késő-kádári Magyarországról. Ebben az időben, 1979-ben a *Corriere della Sera* számára írt a politikai zsurnalizmus tárgykörbe tartozó cikkeket. A tervezett sorozatból az első darab Iránról, a teheráni bazárról szólt, ami nagy pofára esés lett. (Foucault felszabadító forradalomként üdvözölte azt, amiből pillanatok alatt szörnyű diktatúra lett). Ezért azután az egész sorozat abba is maradt. A másodikat akarta volna Magyarországról csinálni, és ezért különböző „követeket” küldött Magyarországra. Először egy Alain Finkielkraut nevű filozófust, a *Le Juif imaginaire* c. könyv szerzőjét.<sup>6</sup> Ő jött ide Magyarországra, és körbejárta az embereket, hogy előkészítse „Michel” látogatását, és valamilyen módon előre megismerkedjen a helyzettel. Ami érdekelte Foucault-t, az az volt, hogy a késő Kádár-korszakban hogy működhetett a demokratikus ellenzék viszonylagos szabadsággal. Miért nem csaptak szét közöttük, mint máshol, Szovjetunióban vagy Csehszlovákiában, mi az a titkos „modus vivendi”, amit ez a rebellis társaság mégis meg tudott találni a rendszerrel, hogyan hálózza be a rendszer az emberek gondolkodását. Szóval ilyen foucault-i módon kezdte értelmezni a helyzetet, amiből aztán mégsem lett semmi, amit persze nagyon sajnált mindenki.

Ugyanebben az időben, ismét Párizsban jártam, és akkor valaki más, egy Georges Mink nevű barátom elvitt Foucault-hoz, aki épp akkor olvasta egy magyar szerző franciául megjelent könyvét a magyarországi autóstopról. Volt egy délután, amikor másfél órát szerencsém volt beszélgetni vele, de nemigen emlékszem, hogy miket mondott, inkább kérdezett és én meséltem a magyarországi helyzetről.

**TLD:** *Mint történész, röviden hogyan tudná összefoglalni a véleményét Foucault-ról?*

**KG:** Mint filozófusról és gondolkodóról az a véleményem, hogy a 20. század második felének az egyik legjelentősebb gondolkodója volt. A hetvenes években volt néhány nagy gondolkodó, akik a jelenkori társadalom magyarázatáról nagyon eredetileg tudtak mondani: Bourdieu, Foucault, Habermas. Még néhányat

---

<sup>6</sup> A képzelt zsidó. Lásd a bibliográfiában.

fel lehet sorolni, de azt hiszem, tíznél nem nagyobb a lista. Foucault óriási tömegekre tudott hatni azokkal a gondolatokkal, amiket leírt. Például a több kötetes *Szexualitás története* késői munkássága, melyben érdekes és polemikus választ adott arra, amit korábban a hatvanas években szexuális forradalomként tűztek ki célul, aztán utána átültettek a gyakorlatba. Amit erről Foucault ebben az impozáns vállalkozásban csinált, az példászerűen mutatja, hogy amikor egy filozófust elkezd érdekelni egy történelmi kérdés, hogy jár annak utána. És Foucault nemcsak maga kezdett el kutatni – bár nagy műveltsége volt, és sok mindent tudott –, hanem, ahogy az anyag logikája megkövetelte, ahogy ás le az ember a történelemben, megy a genealógia után, úgy került kapcsolatba először a 18–19. századi kultúra történéseivel. Azután jött azzal a kérdéssel, hogy a gyónás milyen hatalmi mechanizmus, és akkor elkezdett a középkori kereszténység történéseivel együttműködni: így született például Pierre Legendre: *L'Amour du censeur (A cenzor szeretete)* című könyve.<sup>7</sup> Érdeklődni kezdett, hogy a középkori egyház és a vallás hogyan hozta létre azt a nyomorult lelki alkatot, amitől a modern ember is szenved. Azután eljutott a kora középkori egyházatyák történéseihez. Kapcsolatba került sok mindenkivel, pl. Peter Brown-nal – aki a *Body and Society* művét az ő hatására írta meg. Ennek nyomán rájött, hogy a késő antik egyházatyák a görög filozófusok alapján dolgoztak, és akkor visszanyúlt a görögökhöz. Amit először a 17. századi átalakulásban próbált felfedezni, aztán a középkori egyházban, azt végül a görögöknél találta meg. Az is nagyon imponált, hogy az újabb anyagok hatására újra és újra felülvizsgálta a saját korábbi téziseit, és nem röstellte felrúgni korábbi elméleti konstrukcióit. Mindig az új helyzetnek megfelelő magyarázatot adott; ez egy igazi kutató történész jellemzője. De nem volt szaktörténész, ahogy ő kezelte a történelmi forrásokat és anyagokat, azt nem mondanám, hogy mintaszerű egy történész számára, mert ő filozófusként mindig valamiféle nagyszabású gondolati építményt akart ebből kihozni. Tehát nem ment utána kritikailag a forrásoknak, ezért bírálták is. Néha nem hivatkozta le az összes szakmunkát, amit felhasznált, hanem csak, mint a bűvész a nyuszit a kalapból, előhúzta a frappáns idézeteket. De tudni kell, hogy közben ő szorgalmasan kutatott, és nagyon sok mindennel foglalkozott. Ami persze kiderül, mert a halála után a hagyatéka feldolgozására kialakult egy egész Foucault-biznisz. A Centre Michel Foucault központja Párizsban a Bibliothèque du Saulchoir, egy Domonkos-rendi könyvtár, Foucault kedvenc könyvtára. Ott dokumentálva van, hogy mikkel és kikkel dolgozott együtt. Az írásaiból is

---

<sup>7</sup> Legendre, Pierre (1930-): Francia jogtörténész, pszichoanalitikus, jelenleg az École pratique des hautes études (EPHE) vallástudományi szekciójában dolgozik.

kiderül, hogy ki mindenkivel volt kapcsolatban és milyen helyzetekben. Olyan kutató volt, aki nagyon sok érdekes, izgalmas dolgot fel tudott tártani.

A filozófus és a kutató történész mellett Foucault harmadik oldala a közéleti személyiség, a „*Public Intellectual*”. 1968 után ő mindig a nagy nyilvánosság előtt élt, témái és fellépései gyakran keltettek feltűnést. Ilyen demonstratív fellépése volt például, amikor Nyugat-Berlinben és Kelet-Berlinben, itt is, ott is botrányt csinált, s mindkét helyről rendőri segédlettel utasították ki. Máskor ellátogatott a börtönlázadások színterére, végül, amikor kitört a pánik az AIDS miatt, áttelepült San Fransiscóba, kinyilatkoztatva, hogy nem is igaz mindaz, amit a homoszexualitás és a HIV összefüggéseiről mondanak. Ez az utolsó dacos szembeszegülés okozta halálát. Küzdött a világgal élete végéig, Don Quijote jellegű figura volt.

**TLD:** *Volt-e valamilyen hatása Michel Foucault elméleteinek az Ön történelmi kutatásaira? Gondolok itt például a Civilizáció permén című tanulmánykötetre, ahol számomra úgy tűnt, a középkorban, esetleg az újkorban érvényben lévő diskurzus, a működésben lévő hatalmi technikák hasonló módszerekkel szorítják margóra az eretnekeket, boszorkányokat és egyéb társadalmi csoportokat, mint ahogy az a foucault-i művekben történik. A hatalom pedig saját maga hozza létre a vele szemben való ellenállást, hiszen az eretnekek végül is csak az egyházi fogalmi rendszerekből indulnak ki, éppen ezért buknak el végül.*

**KG:** Azt hiszem, sokban hatással volt. Foucault-tól leginkább a gondolkodásmódot lehetett megtanulni. Kétféle módon használják Foucault-t: az egyik az, amikor valaki (mint a marxisták a Marx-idézeteket) úton-útfélen előrángatja a Foucault idézeteket: „*már Foucault is megmondta*”. Ez a módszer nem igazán lenyűgöző. Ennél igényesebb és célravezetőbb a dolgok rendszerszerű működését végiggondolni az embernek a maga területén. És ezt próbáltam csinálni. Úgy érzem, nem kis részben Foucault-tól tanultam meg gondolkodni, tehát a gondolkodásom eredményében nyilvánvalóan van valamilyen hatása. Az egyik, ami mindig is foglalkoztatott – bár ezt nem Foucault találta ki, a marginális csoportok iránti érdeklődés másoknál is ott van (például Marcuse: *An Essay on Liberation* című könyvében) – hogy a civilizáció hogyan bánik azokkal, akiket a peremre szorított, akik az áldozatai, és akiket megpróbál kirekeszteni a saját területéről. Mindig is abban hittem, hogy a marginális csoportok által képviselt törekvések értékes dolgok, lehet, hogy az eretnekek igazibb keresztények voltak, mint a papok, akik őket megégették. És a karnevál, a népünnep a maga módján olyan civilizációs rendszer, ami lehet, hogy tartalmaz annyi filozófiai és művészeti igazságot, mint valamely kifinomult, de steril udvari szertartás, amit a



magaskultúra csúcsának tartottak. Szóval ilyen romantikusnak, populistának nevezhető nézeteket vallottam.

A hatvanas évek lázadásának az volt a lényege, hogy felépíthető egy ellenkultúra. És ennek az értéke, ha nem is mondja az ember, hogy jobb, mint a másik, a „hivatalos”, de megköveteli azt, hogy ezt is fogadják el, [mert] ez is kultúra, ez is érték. És az igazságtalan, jogtalan, elfogadhatatlan, vagy valamilyen módon elítélendő, ahogyan mindig is bánt a magaskultúra és a mindenkori hatalom ezzel a lázadó, marginális ellenkultúrával a történelem folyamán. Foucault-nál is megvolt ez a szimpátia, bár ő ezt nem ilyen romantikus módon fogta föl. Szenvtelen és szarkasztikus megfigyelőként próbálta bemutatni, hogy a hatalom hogyan bánik el ezekkel a dolgokkal, és igazából ez is rokonszenves volt nekem. A hetvenes évek végén már számomra is úgy tűnt, hogy sok naivitás volt abban a hitben, hogy meg lehet váltani a világot a diáklázadás és az ellenkultúra eszméivel. És ezt akkor már távolságtartással próbáltam nézni.

Ami engem akkoriban jobban kezdett érdekelni, az az volt, hogy hogyan lehet felülemelkedni ezen az egészen, és kívülről látni ezt a helyzetet. Ennek alapján pedig egyrészt az áldozatokkal együttérezve leírni, hogy igazságtalanság történt velük, de azt is bemutatni, hogy amit ők akarnak, az sincs kívül a rendszeren, hanem része a rendszernek. És erre a megközelítésre Foucault-nál nagyon sok mindent lehet találni, és ennek hatása ott volt egész gondolkodásomban. Ha azonban magukat azokat a kérdéseket nézzük, amivel mint történész akkoriban foglalkoztam, vagyis a szentkultusz, a csodahit problémáját, vagy azt, hogy például miért hittek az emberek a vámpírokban, milyenek voltak a boszorkányüldözések, ezeket a problémafelvetéseket nem lehet visszavezetni Foucault-ra, vagy más nagy hatású gondolkodóra. De végső soron egyetértek, hogy az embernek a gondolkodása háttérében kellene ezek a nagy átfogó sémák, segítik abban, hogy megtalálja azt, ami érdekes a történelemben.

**TLD:** *Ilyen foucault-i sémák, témakörök a hatalom-ellenállás kérdésköre, részben a marginális csoportok, illetve a test története. Az Ellenkultúra című kötetében nagy hangsúlyt kap a test, mint médium, üzenethordozó. Számomra úgy látszott, hogy az Elgyötört test, megtépett ruha című tanulmányában a hippik, performance művészek, stb. a testükön keresztül az aktuális hatalommal szemben tiltakoznának egy modern kor előtti hagyományhoz visszatérve (a test, mint színház).*

**KG:** Foucault-nál a test nem annyira, mint a lázadás médiuma, vagy üzenethordozója, hanem mint a szenvedést okozó hatalmi beavatkozás céltáblája szerepel. A *Felügyelet és büntetés* első részében, a francia király merényletjének, Damiens-nek a nyilvános kínhaláláról adott részletes beszámolót olvasva az

ember gondolkodásába beleégetődik, hogy a hatalom hogyan használja a testet, mint konkrét kommunikációs eszközt. Ennek nyomán, minthogy a test története egy olyan új kutatandó terület lett a történészek számára, ami nagyon érdekelt, és megpróbáltam Foucault-ra is támaszkodni. De ami engem jobban érdekelt e kérdéskörben, az kevésbé az, hogy a testen milyen nyomokat hagy a hatalom, mint az, hogy az emberek hogyan próbálnak meg valamit kifejezni, kifejezésre juttatni a testükkel. Az engem érdeklő probléma oda nyúlt vissza, hogy a hatvanas évek ifjúsági kultúrái a testet mint médiumot használták sok szempontból: az öltözködésben, a hosszú hajviseletben, a tetovában, stb. Azt, hogy az egyes ember teste egyfajta médium lehet, inkább antropológiai írások próbálták bemutatni a népszokások vizsgálatával, vagy a muzulmán női viselet, a csador körüli viták, vagy a törzsi viseletek elemzésével. Ebben Foucault hatása kevésbé játszott közre, nekem ez egy konkrét kutatási téma volt, ugyanis egy időben öltözködésszociológiát, divatszociológiát tanítottam; és ezzel az érdeklődéssel függött össze az „*Elgyötört test, megtépett ruha*” című tanulmányom is. Ebben persze hivatkozom a *Felügyelet és büntetés* bevezetésére is. De inkább azt mondanám: Foucault hatását e kérdéskörben, a test története ügyében is szélesebb összefüggésben lehet inkább tetten érni.

A hetvenes, nyolcvanas éveknek számos meghatározó új kutatási témája volt. Ezek közé tartozott a test története, ilyen volt a szexualitás története, a marginalitás vizsgálata, vagy az elmebetegség kérdésköre. Ezeknél mindenhol fel lehet sorakoztatni Foucault mellett többeket is, az elmebetegségnél például az anti-pszichiátriai mozgalmakat, Thomas Szaszt, David Coopert, R. D. Lainget, és másokat.<sup>8</sup> Ezek a területeken belül Foucault-nak sajátos kritikus, pengeéles, önálló mondanivalója volt, részben vitatkozott a többiekkel, részben a saját területéhez hozzákapcsolt valamit, amiből ő a saját maga nagy elméleti konstrukcióit építette. Bizonyos kérdések iránt egyszerűen felébresztette az érdeklődést, ahogyan ő hozzászólt ahhoz a területhez, akár a test történetéhez, akár a szexualitásához. Az igazán érdekes az volt Foucault-ban, ahogyan ezen területek belső hatalmi mechanizmusait be tudta mutatni. Mindenhol pillanatok alatt elfűrészelte azokat a naiv utópikus elképzeléseket, amelyek például a

---

<sup>8</sup> Szasz, Thomas S. (1920-): Magyar születésű, de külföldön tevékenykedő pszichiáter, tudós. A pszichiátria alaptételeit, valamint az orvostudomány hatalmát kritizálta. Főbb, magyarul is megjelent művei *Az elmebetegség mítosza*, (Lásd a bibliográfiában) továbbá a *Szertartásos kémia*. Cooper, David (1931-1986): Dél-afrikai pszichiáter, az anti-pszichiátria mozgalom (a kifejezést ő használta először) alapítója, vezetője. Szerinte az örület a társadalom terméke, megoldást rá pedig egy forradalom hozhat. Művei közül egyet sem fordítottak magyarra. Laing, R. D. (1927-1989): Skót orvos, pszichiáter és pszichológus, az anti-pszichiátria mozgalom egyik fontos alakja. Családpaszichológiával foglalkozott, munkásságára jelentős hatást gyakorolt az egzisztencialista filozófia.

testből vagy a szexualitásból vagy a marginálisokból egyfajta romantikus pozitív ideált vagy az „igazságnak” a forrását, külön letéteményesét akarták volna kihozni. Azt mondja mindig, hogy azok akik azt hirdetik, hogy itt vagy ott van az igazság, azok is a hatalom ügynökei, és az emberek gondolkodását valamire ráállítják; azt hitetik el velük hogy ott fogják megtalálni. Pontosan ez a hatalom működése, hogy ott keresik, de közben egy bizonyos ellenőrzés alatt, egy már előre megszabott helyzetben, amiből nincs kiút, s ami csak egyre rosszabb lesz.

Ez volt az ő alapfilozófiája. Órála is el lehetne mondani, hogy ez egy paranoid típusú gondolkodás. Híres mondása volt, hogy csak meg kell vakarni a demokratikus álarcot a nyugati világban, és tüstént előjön alóla a diktatórikus maszk. De az ember olyan világban élt és talán él is, amiben mindig kapja a pofonokat, és egy ideig nem érti hogy miért kapja. Ebben a helyzetben sokat számít, ha valaki [mint Foucault] azt mondja, hogy jobban oda kell figyelni, nem kell az első látszat után rögtön itélni, gondolkodni kell, látni kell a szélesebb összefüggéseket.

**TLD:** *A saját korára nézve volt-e mondanivalója, üzenete ezeknek a történelmi kutatásoknak?*

**KG:** Azt hiszem, hogy volt, bár nem az én dolgom, hogy ezt megítéljem. Mindig azt gondoltam, hogy én középkorkutatóként olyan témákkal foglalkozom, amiknek van kritikai mondanója a hetvenes, nyolcvanas évek késő kádári szocialista világában is. Egyrészt – részben Foucault nyomán – a genealógiáját próbáltam kutatni annak, hogy hogyan jöttek létre az ember gondolkodását megcenzúrázó, keretekbe foglaló ideológiai rendszerek. Például az, ahogyan az eretnek mozgalmak és a fundamentalista vallási irányzatok lázadtak és utána támadták az egyházat, ott nekem mindig a fejemben volt az is, hogy például a reform-marxisták hogyan próbálták előhúzni az ifjú Marxot és próbálták a hivatalos marxistákat ennek segítségével bírálni. Az újbaloldal is egyfajta fundamentalizmus volt, és próbálta támadni a munkásosztály nevében a szocialista államot, például ahogy ezt Magyarországon Haraszti Miklós csinálta *Darabbér* című betiltott könyvében.

Nem próbáltam azt mondani, hogy ez ugyanaz, mint amit a középkorban megfigyelhetünk, de egy hasonló rendszernek a korábbi működésével foglalkozva erre nézve is tanulságok adódtak. Például Aczél György, mint a kultúrpolitika hivatalos irányítója Lukács György és a Lukács-tanítványok támogatásával egyfelől viszonylagos szabadságot adott egyféle kritikának, e területen lehetett akár egy belső ellenzéki álláspontot is képviselni, másfelől tulajdonképpen ez a mechanizmus volt maga a rendszer: úgy csinálni, mintha

lehetne kritizálni, de közben amit az ifjú reformmarxisták mondtak, az is végső soron, egy másik formában mégis a marxizmus helyzetét erősítette meg.

A jelenkorral kapcsolatos érdeklődésemmel függött össze a test történetével és az ellenkultúra történeti előzményeivel kapcsolatos kutatás is. Akkoriban úgy éreztem, hogy a középkori eretnekek, vagy Assisi Szent Ferenc és követői egyfajta középkori hippik voltak. Tisztában voltam azzal ugyan, hogy a történészeknek nem szabad a jelen gondolatait ráerőltetni a múltra, de azt is vallottam, hogy letagadni sem szabad, hogy azok a problémák, amikre keresi a választ a saját fejében, a saját korában gyökereznek. Nem árt ezt tudni, de fontos megérteni, hogy volt-e különbség vagy kapcsolat a két kor között. De hogy bizonyos problémákra azért érzékeny egy kor, mert valamilyen módon tanulságos a számára, mindig is ez volt a történeti kutatás alapja, és én olyan dolgokat akartam csinálni, aminek valami tanulsága van, ezt nem tagadhatom.

**TLD:** *Fő művében, Az uralkodók szentségében már kevésbé érzékelhető a foucault-i hatás, bár még talán a gyóntató és a szent hercegnő alkotta „furcsa páros” értelmezésében jelen van, hisz a vallomás is a hatalom technikája. Foucault mellett milyen más szerzők voltak még nagy hatással kutatásaira, mire eljutott a fő művéig?*

**KG:** Először is hadd tegyem hozzá, hogy igen: minden témánál más megközelítésre van szükség. *Az uralkodók szentsége* egy kicsit konzervatívabb típusú történeti téma, rengeteg olyan hagyományos szemléletű történeti munka van ezzel kapcsolatban, amelyet fel kellett használnom, fel kellett dolgoznom és összefüggésbe hoznom saját hipotéziseimmel. És ezért a fő célom ebben a munkában az volt, hogy egyféle szintézist csináljak, összehasonlító történeti vizsgálatot, aminek a központi problémája valóban más volt már, mint korábbi munkáimban, ahol közvetlenül azokkal a témákkal foglalkoztam, amik a jelenben is érdekeltek. Itt az volt a célkitűzés, hogy hosszú időre használható összehasonlító elemzést készítek, és megértsem azt, hogy hogyan lehetett a középkorban eltulajdonítani, a hatalom céljaira kisajátítani a szentkultuszt, ami eredetileg, a római császárokkal szembeszegülő antik mártírok idején az uralkodók hatalmának egyféle vallásos ellenpontja, ellensúlya volt. Bár az egyház mindig is az uralkodók oldalán állt – az uralkodókat felszentelték, koronázták isten kegyelmével – a középkori politikai hatalomnak le kellett győznie az egyháznak azt az ellenállását, hogy ezt a kultuszformát, ami elsősorban nem az uralkodók számára volt fenntartva, szintén átengedjék a királyoknak. Hiszen az, hogy a királyok szentek lettek volna – fogalmi ellentmondás. Az uralkodóknak kötelességük volt az utódnemzés, vagy hogy halálos ítéleteket mondjanak ki, vagy hogy csatában harcoljanak és öljenek,

mindez nem összeegyeztethető a keresztény szentség kritériumaival, de mégis összeegyeztették, ez volt az, ami érdekelt engem, [és az,] hogy ez hogyan volt lehetséges. Ez csak nagyon áttételelesen hozható kapcsolatba Foucault-val.

Valóban, az a fejezet, ahol azt a „furcsa pár” viszonyt elemzem, ami a gyóntató és a szent hercegnő között kialakult, az részben Foucault-ra is emlékeztet. Bár ez inkább a hetvenes, nyolcvanas évekbeli gender típusú történetírás, ami persze szintén sokat tanult Foucault-tól. Amerikában a gender történészek mind Foucault olvasásával kezdték, és ez azután ott maradt a gondolkodásukban.

Ha arra gondolok, hogy ki más mindenki hatott rám, azt mondanám, hogy ami még hasonló módon hatott a gondolkodásomra, mint Michel Foucault, az egy-két olyan antropológus, mint Victor Turner és Clifford Geertz, akiknek az olvasását hasonló megvilágosodás-élményként éltem meg. Victor Turnernél azt, amit ő a *Rituális folyamat* című könyvében mond el az emberi társadalom működéséről, ahol megkülönböztet egy nagy, kétpólusú rendszert, a struktúra és közösség egymással való szembenállását a történelemben. Ezt megpróbálja különböző rítusokban, szertartásokban, társadalmi szerveződési formákban kimutatni. Ebbe hosszú lenne belemenni, és ennek nincs sok köze Foucaulthoz, de ez is egy hasonló nagyhatású elmélet volt, ami mindennel kapcsolatban mondott valamit, és sokan próbáltak ennek nyomán kutatási témát keresni. Ezek közé tartoztak a szertartások, a hatalom rítusai és a lázadás rítusai, az uralkodói szertartások és koronázási szertartások. Ezek az antropológiai megközelítések nagyon használhatóak és fontosak voltak amikor az uralkodók szakrális eszközeiről gondolkodtam. Tulajdonképpen egy olyan témáról van szó itt, amiben a szentség és a hatalom kapcsolatait kutattam, az egyháznak ebben való részvételét és az embereknek, a spontán kultuszoknak ehhez való hozzájárulását.

A másik nagy hatású antropológus, Clifford Geertz pedig sokat segített a szertartások értelmezésében, abban, hogy megértse az ember, hogyan gondolkodnak erről maguk a résztvevők. Mert az egy dolog, hogy a szertartásról olvas az ember egy leírást, és azt modern terminusokkal értelmezni tudja. Ahhoz, hogy megértse az ember, hogy azok miért gondolták azt, amit gondoltak, sokkal körültekintőbb elemzés szükséges. És ez nekem mint középkortörténésznek – hiszen a középkor egy másik világ, másféle gondolkodásmód –, nagyon fontos volt.

Munkásságomra ezen túlmenően nagy hatása volt a francia történetírásnak, az *Annales*-körnek, vagy a hozzájuk kapcsolódó nem francia, de az ő hatásuk alatt dolgozó történészeknek vagy gondolkodóknak, mint Carlo Ginzburg, Peter Burke, Natalie Zemon Davis vagy akár Umberto Eco. Tőlük tanultam,

hogyan olyan színes történeti képet kell rekonstruálni a forrásokból, ami megérthetővé teszi a más kor másféle emberét. Ez megint csak kicsit más, mint amire a Foucault törekedett. Foucault nem igazán próbálta megérteni az embereket, hanem inkább az őket korlátok közé szorító vagy az őket mozgató nagyobb struktúrákat próbálta jellemezni. Bár ott van például a *Herculine Barbin, Alexine B.* című kis könyve, ott odatesz egy dokumentumot, hogy tessék, gondolkodjatok el rajta, de neki erről semmi mondanivalója nincs, vagy inkább szándékosan nem mond semmit. Ez is egyféle attitűd, de én azért ennél a történész számára jobbnak tartottam azt a fajta kontextuális magyarázatot, amit a mikrotörténészek (például Carlo Ginzburg) próbáltak csinálni: a hosszas vizsgálódást arról, hogy mi lehetett az illető fejében.

**TLD:** *A magyar történetíráson belül hogyan tudná meghatározni az Ön történészi munkásságát? Egyik írásában kiemeli Mályusz Elemér munkáját vallástörténeti szempontból. Miben látja az Ön műveinek újdonságát Mályusz Elemérhez (intézményközpontú történeti megközelítés, az egyház pedig a fejlődés hajtóereje), illetve Székely Györgyhez (aki az eretnekekről leginkább átpolitizálva írt) képest?*

**KG:** Ha Mályusz Elemér munkásságát nézzük, ő a huszadik század egyik legnagyobb magyar történésze, aki a középkortól az újkorig, a politikától a kultúrtörténetig, egyháztörténetig nagyon sok mindenről írt, nagyon nagyszabású történész volt, nagyon sok olyan terület van, amivel kapcsolatban jelentőset alkotott, de az ő kutatásaihoz csak áttételesen kapcsolódik az, amivel én foglalkoztam. Árpád-házi Szent Margitról írt remek tanulmánya volt az egyetlen érintkezési pont. Székely György tanárom volt, szakdolgozatom és kisdoktori disszertációm témavezetője. Az eretnekekről (elsősorban a huszitákról) évtizedekkel korábban írt cikkeinek a hagyományos marxista megközelítés volt a kiindulópontja, vagyis az, hogy (Engels nyomán) ezt egy középkori, burkolt, vallási köntösben folytatott osztályharcnak tartották. És a hagyományos egyháztörténettel szemben azt mondták, jogosan, hogy az eretnekek történeti kutatása el volt hanyagolva, holott ők is [egyfelől] igazi keresztények voltak, másfelől mártírok és áldozatok (ez utóbbi kitételekben volt is igazság). Székely György nem erőltette e korai cikkeiben az ideológiai általánosságokat, nem ez volt a jellemző rá. Ő adatokkal: összehasonlító vizsgálatokat folytató, résztémákkal, dolgozó történész volt, akinek a fő erénye az volt, hogy összeszedett sok, nemzetközi történeti kutatásban ismert, de a magyaroknál nem ismert adatot, és a magyar jelenségeket mindig egyetemes, összehasonlító kontextusban vizsgálta.

Amit én a középkori kereszténység történetéről írtam, azt inkább vallástörténetként jellemezném, nem egyháztörténetként. Nem az egyházi

intézményrendszer története érdekel, bár azt is fontos és kutatható dolognak tartom. Engem az érdekel, ami ezen kívül van, az eretnekmozgalmak, a népi kereszténység, népi vallásosság, vagy általánosabb értelemben a vallástörténetnek egy olyan formája, hogy a keresztény világszemlélet hogyan nyilvánul meg a kultúra egyéb területein: a művészetben, teológiában, tudományban. Például mi volt a középkori elképzelés arról, hogy milyen az ember és a természet viszonya, az egyén megjelenése, vagy hogyan viszonyultak a szegénység, gazdagság problémájához. Ez egy diffúzabb dolog, nem ugyanaz, mint az egyháztörténet, mert ott kifejezetten az egyházi intézményeknek és az azokban lévő személyeknek a történetéről van szó; engem viszont a gondolatok története érdekel.

Annyiban is különbözöm a Mályusz Elemér és Székely György által képviselt történetírástól, hogy én elsősorban a francia történeti iskolának a hatása jegyében próbáltam nyúlni a kérdésekhez. Francia és később angol nyelvű antropológiai ihletésű munkákat próbáltam mintaként használni. És abba, amivel foglalkoztam, ez mindig beszűrődött. Törekedtem arra, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek történettudományának egyetemesen fölvetett kérdéseinek a szem előtt tartásával nyúljak olyan kérdésekhez, mint a szentkultusz, a népi kultúra története, a boszorkányüldözés története. Be próbáltam kapcsolódni egy nemzetközi diskurzusba a magyar adatokkal, illetve azok összehasonlító vizsgálatával, amitől szerintem a magyar jelenségek is új megvilágítást kapnak. Ehhez hozzátehetem azt, hogy mind Mályusz, mind Székely szintén ilyen összehasonlító elemzésekre törekedett a huszadik századi történetírás egy korábbi időszakában. Az összehasonlító, elméleti általánosításra törekvő történetírói stratégiát dicsérve ugyanakkor egyáltalán nem vitatom az olyan történészek megközelítéseinek jogosságát, akik egy-egy részterület teljesen új feltárásával foglalkoznak, nem törődve azzal, hogy máshol a világon mi van, abban mélyfúrás végezve dolgoznak. Ez is értékes dolog. Szükség van a kutatásban erre a munkamegosztásra. Én megint csak azt mondanám, hogy a saját munkásságomat nem az én feladatom elhelyezni és értékelni.

**TLD:** *Milyennek látja a magyar Foucault-recepciót jelenleg?*

**KG:** Azt gondolom, hogy sok minden változott az utóbbi időben. Egerben volt például egy konferencia tavaly Kicsák Lóránt szervezésével; Foucault recepciójával foglalkozott, ott nagyon jó kis beszélgetés volt, de sajnos nem jelentették meg. Ott volt Foucault több magyar fordítója is, és ennek kapcsán érdemes kitérni arra, hogy nagyon sokat jelentett, hogy a közelmúltban Foucault szinte teljes életműve megjelent magyarul. A hetvenes, nyolcvanas években kellett tudni franciául annak, aki Foucault-t akarta használni, vagy

egy idő után már az angol fordításokat is lehetett olvasni. Én a nyolcvanas években Foucault-t már olvastattam az ELTÉ-n a diákokkal, persze idegen nyelven. Emlékszem arra, hogy a nyolcvanas évek végén volt egy beszélgetés Kelemen Jánossal, az ELTE Filozófia Tanszék vezetőjével; szélesebb egyetemista-értelmiségi közönségnek mi ketten próbáltuk közvetíteni, hogy kicsoda is Michel Foucault, és miért fontos az írásaival foglalkozni. A *Világosság* című folyóiratban dolgoztam akkoriban, itt jelent meg az első Foucault-írás magyarul: a „*Mi a szerző?*” című esszé, amit a pszichológus Erős Ferenc fordított le, és ez akkoriban szenzációszámba ment. A kilencvenes években azután jöttek sorra a fordítások, először a *Felügyelet és büntetés*, amivel sok fordítási probléma volt. Aztán utána sorra jöttek a gondosabb fordítások az Atlantisz kiadónál, és ezeket aztán rengetegen olvasták, fölfedezték, elkezdtek gondolkodni róla, írni, egyetemen tanulni, tanítani, és azt hiszem, hogy végül ebből egy igen széles körű, komoly Foucault-recepció lett. Ha valaki szociológusként vagy szociológiailag inspirált történészként a nemek történetével foglalkozik (mint például Hadas Miklós, aki a *Replikában* írt a „férfiuralomról”), annál Foucault mindig ott van a háttérben. És most hasonló problémákkal foglalkozik a *Korall* című folyóirat, ez az első olyan történész folyóirat Magyarországon, amely kifejezetten a franciás szemléletű történettudomány talaján áll, és ennek a metodológiai kérdéseit állandóan megpróbálja napirenden tartani. És ha már recepcióról beszélünk, Takács Ádám Foucault-ról szóló kitűnő disszertációját kellene megemlíteni, és ezzel kapcsolatos tanulmányait, és Sutyák Tibor könyvét. Úgy hiszem, a magyarországi Foucault-recepció nem rosszabb, mint bármely más országé. A németeknél és az angolszász világban hamarabb kezdődött a recepció, mivel ők közelebb vannak, valamint több köze is volt az ő dolgaikhoz annak, amit Foucault csinált, de azóta már nálunk is szépen le vannak fordítva a munkái, és sokan ismerik is.

## Bibliográfia

A bibliográfiában egyrészt azokat a műveket válogattam össze, melyekre az interjúban utalás történt, másrészt a hazai Foucault recepció ugyanitt említett szerzőinek a témával kapcsolatos munkáit. Michel Foucault összes magyarra lefordított írását is ide soroltam, hogy szemléltessem, könyveinek jelentős hányada már elérhető magyarul. Klaniczay Gábor rendkívül szerteágazó munkásságának pedig mindössze azon elemeit vettem számba, amelyek leginkább kapcsolódnak a beszélgetés során említett témakörökhöz, úgy mint a marginalitás, hatalom, ellenállás és a test kérdéseéhez.



- BROWN, Peter: *The body and society: Men, women, and sexual renunciation in early Christianity*. Columbia University Press, New York, 1988.
- FINKIELKRAUT, Alain: *A képzelt zsidó*. Múlt és Jövő kiadó, Budapest, 2001.
- FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat kiadó, 1990.
- FOUCAULT, Michel: *A modernség politikai-filozófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl: Michel Foucault írásaiból*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1991.
- FOUCAULT, Michel: *Herculine Barbin, más néven Alexina B.* Józsoveg könyvek, Budapest, 1997.
- FOUCAULT, Michel: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Latin betűk, Debrecen, 1998.
- FOUCAULT, Michel: *A fantasztikus könyvtár- Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Pallas Stúdió – Attraktor kft, Budapest, 1998.
- FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz kiadó, 1999.
- FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*. Atlantisz kiadó, 1999.
- FOUCAULT, Michel: *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet*. Budapest, Józsoveg könyvek, 1999
- FOUCAULT, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris kiadó, Budapest, 2000.
- FOUCAULT, Michel: *Elmebetegség és pszichológia – A klinikai orvoslás születése*. Corvina kiadó, 2000.
- FOUCAULT, Michel: *Nyelv a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin betűk, Debrecen, 2000.
- FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal*. Atlantisz kiadó, 2001.
- FOUCAULT, Michel: *A tudás archeológiája*. Atlantisz kiadó, 2001.
- FOUCAULT, Michel: *Abnormal – Lectures at the College de France 1974-1975*. Verso, New York – London, 2003.
- FOUCAULT, Michel: *Az örület története a klasszikus korban*. Atlantisz kiadó, 2004.
- GYÁNI Gábor: Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi szemle* 1999, 1-2. sz. 57-84.
- GYÁNI Gábor: *Posztmodern kánon*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- HADAS Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör, Budapest, 1994.
- HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Helikon kiadó, 2003.
- HADAS Miklós: *A férfiasság kódjai*. Balassi kiadó, Budapest, 2010.
- HARASZTI Miklós: *Darabbér*. Budapest, 1989. (Első megjelenés: 1975, Berlin).

- KELEMEN János: Michel Foucault: A tudás archeológiája. *Valóság*, 1971/1. 110-111.
- KELEMEN János: Michel Foucault tanulmánya elé. *Világosság*, 1981, 12. évf. 7. sz. 22-24.
- KELEMEN János: A szavak és a szavak. *BUKSZ*, 2001. 1. Tavasz.
- KISANTAL Tamás: Egy kitalált tárgy megtisztítása. (Szekeres András [szerk.]: *A történelem szerszámosládája.*) *Aetas*, 2004/1. 224-230.
- KLANICZAY Gábor: Az eretnekség és a szövőipar kapcsolata a XII-XIII. századi eretnekmozgalmaknál. In: KLANICZAY Gábor – PAJKOSSY Gábor – RING Éva (szerk.): *Dolgozatok a feudális kori művelődés történetéből.* ELTE BTK, Budapest, 1974, 9-46.
- KLANICZAY Gábor: Az eretnekség Toulouse-ban 1150 és 1250 között. In: *Emlékkönyv Székely György 65. születésnapjára.* Szerk. SZ. JÓNÁS Ilona. Budapest, 1989, 26-51.
- KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén.* Magvető könyvkiadó, Bp., 1990.
- Klaniczay Gábor: Szent Vencel képének átalakulása a X-XIII. századi legendákban. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régműltből : Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára.* Szerk. SZ. JÓNÁS Ilona. ELTE, Budapest, 1994. 51-60.
- KLANICZAY Gábor: Michel Foucault és a történetírás. *Magyar Lettre Internationale*, 30 (1998 őszi), 13-16.
- KLANICZAY Gábor: „A történelemben az ember valahogy az élet teljességével foglalkozik”, interjú Klaniczay Gáborral (Takács Erzsébet és Lajtai László). *Sic Itur ad Astra*, 9 (1999), 2-4 sz., i.m. 3-18.
- KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- KLANICZAY Gábor: *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években.* Noran kiadó, 2003.
- KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve: a középkor. I.* Osiris kiadó, Budapest, 2004.
- KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve: a középkor. II.* Osiris kiadó, Budapest, 2005.
- KLANICZAY, Gábor – PÓCS, Éva (eds.): *Demons, Spirits, Witches. Vol. I. Communicating with the Spirits.* CEU Press, Budapest, 2005.
- KLANICZAY, Gábor – PÓCS, Éva (eds.): *Demons, Spirits, Witches. Vol. II. Christian Demonology and Popular Mythology.* CEU Press, Budapest, 2006.
- KLANICZAY, Gábor – PÓCS, Éva (eds.): *Demons, Spirits, Witches. Vol. III. Witchcraft Mythologies and Persecutions.* CEU Press, Budapest, 2008.

- LAFFERTON Emese: Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében. Szakirodalmi áttekintés. *Replika*, 1997, 28. sz. 39–59.
- LAFFERTON Emese: *A magántébolydától az egyetemi klinikáig. A magyar pszichiátria történetének vázlatja európai kontextusban, 1850–1908.* Recepció és Kreativitás. Nyitott magyar kultúra. MTA Multidiszciplináris kutatás, 2004. [Online: <http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/htm/3/303.htm> – 2012. március.]
- LAFFERTON Emese: Halált hozó hipnózis – Egy 1894-es eset és a tudomány mentális földrajza. *Korall*, 2005. 21-22. sz. 46-68.
- LAING, R.D.: *Beszélgetések gyerekekkel.* Helikon Kiadó, Budapest, 1988.
- LEGENDRE, Pierre: *L'Amour du censeur. Essai sur l'ordre dogmatique.* Éditions du Seuil, 1974.
- MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Akadémiai kiadó, Budapest, 1971.
- MARCUSE, Herbert: *An essay on liberation.* Allen Lane The Penguin Press, London, 1969.
- RÁCZ József és TAKÁCS Ádám (szerk.): *Drogpolitika és hatalomgyakorlás. Elméleti keretek és perspektívák. Elemzések foucault-i perspektívából.* L'Harmattan, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2006.
- SÁROSI Péter: Schönauai Erzsébet és Egbert: egy középkori látnok és gyóntatója. *Sic Itur ad Astra*, 1999. 2-4. sz. 129-162.
- SUTYÁK Tibor: *Michel Foucault gondolkodása.* Attraktor kiadó, 2007.
- SZASZ, Thomas S.: *Az elmebetegség mítosza: a személyes magatartás elméletének alapjai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- SZÉKELY György: Az egyházi nagybirtok újjászervezése. Harc az egyházi kizsákmányolás ellen – eretnekmozgalmak. In: SZÉKELY György (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Akadémiai kiadó, Budapest, 1953. 334-377.
- SZÉKELY György: A huszitizmus és a magyar nép 1. *Századok* 1956. 3.sz. 331-368.
- SZÉKELY György: A huszitizmus és a magyar nép 2. *Századok* 1956. 4-6.sz. 556-591.
- SZÉKELY György: Hitújító a máglyán. Husz János és a huszitizmus a konstanzi per tükrében. *Világosság*, 1965. 6. évf. 583-590.
- SZÉKELY György: Vallási irányzatok, egyházak és társadalom az első évezredben. Ortodoxia, szakadárság, eretnekség a keresztény és muzulmán világban. *Világosság*, 1966. 7. évf. 601-608.
- SZÉKELY György: Ótestamentumi elemek a cseh huszitizmusban. *Világosság*, 1977. 18. évf. 3. sz. 134-140.
- SZÉKELY György: *VII. Gergely.* Akadémiai kiadó, Budapest, 1984.

Michel Foucault és a magyar történetírás.  
(Interjú Klaniczay Gáborral)

TAKÁCS Ádám: Michel Foucault és a történelem tapasztalata, *Századvég*, 1998 tél, 143-166.

TAKÁCS Ádám: Az elfelejthetetlen Michel Foucault, *Magyar Szemle*, 2006. április, 139-145.

TAKÁCS Ádám: Biopolitika és nemzeti állapot. Michel Foucault egy problematikájának rekonstrukciója. In: CIEGER András (szerk.): Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei. Atelier, Budapest, 2009.

TAKÁCS Erzsébet: A középkori szegénység problematikája Christine de Pisan műveiben. *Sic Itur ad Astra*, 1999. 2-4. sz. 163-194.

TURNER, Victor: *A rituális folyamat: struktúra és antistruktúra*. Osiris, Budapest, 2002.